

1. MNOŽINY

Pojem množiny je základním pojmem matematiky. Množina je určena svými prvky, t.j., množinou rozumíme souhrn prvků. Teorii množin vybudoval německý matematik G.Cantor v roce 1872. Výše uvedené vymezení pojmu množiny není přesnou definicí. Vede také k rozporům neboť jsou "souhrny", které za množiny považovat nemůžeme. Později uvidíme, že nemůžeme vytvořit "množinu" všech množin. Nejjednodušší příklad takové zakázané "množiny" našel B.Russel v roce 1900. Je to souhrn $M = \{x \mid x \notin x\}$ všech množin x , které neobsahují sebe jako prvek. Totiž, pokud by M byla množina, můžeme si položit otázku, zda $M \in M$. Pokud ano, pak, podle definice M platí $M \notin M$. Pokud ne, pak, opět podle definice M , platí $M \in M$. V obou případech dostáváme spor. Řešení problému definice pojmu množiny podává axiomatická teorie množin. My budeme pracovat v tzv. naivní teorii množin, t.j., na základě výše uvedené nepřesné "definice". Budeme však opatrní v jejím používání: ne všechny souhrny budeme považovat za množiny. Zároveň si naznačíme, jak vypadá axiomatická teorie množin.

Základní (a vlastně jedinou) vlastností množin je, že mají prvky. Píšeme $a \in A$, což znamená, že a je prvkem množiny A . Malá a velká písmena používáme pro názornost; ve skutečnosti v teorii množin není nic jiného než množiny, t.j., a je množina. Fakt, že množina je určena svými prvky je vyjádřen následujícím axiomem (který je prvním axiomem axiomatické teorie množin):

Axiom extensionality: Dvě množiny jsou stejné, právě když mají stejné prvky.

Pomocí predikátové logiky (v jazyce s jediným binárním relačním symbolem \in , což je jazyk axiomatické teorie množin) se tento axiom zapíše následovně:

$$(\forall x, y)(x = y \leftrightarrow (\forall z)(z \in x \leftrightarrow z \in y))$$

Pro množiny A, B píšeme $A \subseteq B$ a říkáme, že množina A je *podmnožina* množiny B , jestliže libovolný prvek množiny A je prvkem množiny B . Zřejmě platí

$$A \subseteq A$$

$$A \subseteq B \text{ a } B \subseteq C \Rightarrow A \subseteq C$$

$$A = B \Leftrightarrow A \subseteq B \text{ a } B \subseteq A$$

Jsou-li A, B množiny, můžeme z nich utvořit nové množiny

$$A \cup B = \{x \mid x \in A \text{ nebo } x \in B\}$$

$$A \cap B = \{x \mid x \in A \text{ a } x \in B\}$$

$$A - B = \{x \mid x \in A \text{ a } x \notin B\}$$

které postupně nazýváme *sjednocení*, *průnik* a *rozdíl* množin A a B .

Existuje množina, která se vyznačuje tím, že nemá žádné prvky. Nazývá se *prázdná* a označuje se \emptyset . Pro libovolnou množinu A platí

$$\emptyset \subseteq A.$$

2

Množiny A, B se nazývají *disjunktní*, jestliže $A \cap B = \emptyset$. Platí následující pravidla, která se postupně nazývají *komutativní, asociativní, idempotentní* a *distributivní* zákony:

$$A \cup B = B \cup A$$

$$A \cap B = B \cap A$$

$$A \cup (B \cap C) = (A \cup B) \cap C$$

$$A \cap (B \cup C) = (A \cap B) \cup C$$

$$A \cup A = A$$

$$A \cap A = A$$

$$A \cup (B \cap C) = (A \cup B) \cap (A \cup C)$$

$$A \cap (B \cup C) = (A \cap B) \cup (A \cap C).$$

Je-li A podmnožinou množiny M , pak rozdíl $M - A$ se nazývá *doplňek* (nebo také *komplement* podmnožiny A . Značíme jej A' . Platí následující pravidla, která se postupně nazývají zákony *jednotky, negace* a *de Morgana*:

$$A \cup M = M$$

$$A \cap M = A$$

$$A \cup \emptyset = A$$

$$A \cap \emptyset = \emptyset$$

$$A \cup A' = M$$

$$A \cap A' = \emptyset$$

$$M' = \emptyset$$

$$\emptyset' = M$$

$$A'' = A$$

$$(A \cap B)' = A' \cup B'$$

$$(A \cup B)' = A' \cap B'.$$

Obecněji, platí

$$A - (B \cup C) = (A - B) \cap (A - C)$$

$$A - (B \cap C) = (A - B) \cup (A - C).$$

Máme-li množiny A, B , můžeme vytvořit novou množinu $\{A, B\}$, která má za prvky právě A a B . Tento způsob tvorby množin se nazývá *axiom dvojice*. Jeho pomocí můžeme z prázdné množiny \emptyset vytvořit nové množiny, např. $\{\emptyset\}$, $\{\{\emptyset\}\}$, $\{\emptyset, \{\emptyset\}\}$, atd. Tímto způsobem můžeme definovat přirozená čísla: $0 = \emptyset$, $1 = \{\emptyset\}$, $2 = \{\emptyset, \{\emptyset\}\}$, $3 = \{\emptyset, \{\emptyset\}, \{\emptyset, \{\emptyset\}\}\}$, atd. Vždy $n = \{0, 1, \dots, n-1\}$. Tedy přirozená čísla jsou množiny. Rovněž můžeme vytvořit množinu všech nezáporných celých čísel

$$\omega = \{0, 1, 2, \dots, n, \dots\}.$$

Nazýváme to *axiom nekonečna*.

Pro libovolnou množinu A a libovolnou "množinovou vlastnost" $\varphi(x)$ můžeme vytvořit novou množinu

$$\{a \in A \mid \varphi(a) \text{ platí}\}.$$

Přesná definice množinové vlastnosti je, že se jedná o formuli predikátové logiky v jazyce s jediným binárním relačním symbolem \in . Tento způsob tvorby množin se nazývá *axiom vyčlenění*. Tímto způsobem vznikly množiny:

$$A \cap B = \{a \in A \mid a \in B\}$$

$$A - B = \{a \in A \mid a \notin B\}.$$

Pro libovolnou množinu \mathcal{A} tak také můžeme vytvořit množinu

$$\bigcap \mathcal{A} = \{a \mid a \in A \text{ pro libovolné } A \in \mathcal{A}\}.$$

Psací písmo jsme opět použili pouze pro názornost. Obvyklé označení je pomocí indexů: máme množinu I a množiny A_i pro libovolné $i \in I$ a vytváříme množinu

$$\bigcap_{i \in I} A_i = \{a \mid a \in A_i \text{ pro libovolné } i \in I\}.$$

Pro sjednocení množin potřebujeme nový způsob tvorby množin nazývaný *axiom sjednocení*. Říká, že pro libovolnou množinu \mathcal{A} můžeme vytvořit novou množinu

$$\bigcup \mathcal{A} = \{a \mid \text{existuje } A \in \mathcal{A} \text{ tak, že } a \in A\}.$$

Zejména

$$A \cup B = \bigcup \{A, B\}.$$

Obvyklé značení je

$$\bigcup_{i \in I} A_i = \{a \mid a \in A_i \text{ pro nějaké } i \in I\}.$$

Platí následující pravidla:

$$A \cup \bigcap_{i \in I} B_i = \bigcap_{i \in I} A \cup B_i$$

$$A \cap \bigcup_{i \in I} B_i = \bigcup_{i \in I} A \cap B_i$$

$$\left(\bigcup_{i \in I} A_i\right)' = \bigcap_{i \in I} A_i'$$

$$\left(\bigcap_{i \in I} A_i\right)' = \bigcup_{i \in I} A_i'$$

Uspořádaná dvojice (a, b) se definuje jako množina

$$(a, b) = \{\{a\}, \{a, b\}\}.$$

Tato definice je v duchu teorie množin: vše je množina, tedy i uspořádaná dvojice. Snadno se ověří, že platí

$$(a, b) = (c, d) \Leftrightarrow a = c \text{ a } b = d.$$

Kartézský součin množin A, B nyní definujeme jako

$$A \times B = \{(a, b) \mid a \in A, b \in B\}.$$

Platí

$$(A \cup B) \times C = (A \times C) \cup (B \times C)$$

$$C \times (A \cup B) = (C \times A) \cup (C \times B)$$

$$(A \cap B) \times C = (A \times C) \cap (B \times C)$$

$$C \times (A \cap B) = (C \times A) \cap (C \times B).$$

Tato pravidla lze rozšířit i na nekonečná sjednocení a průniky:

$$\left(\bigcup_{i \in I} A_i\right) \times C = \bigcup_{i \in I} (A_i \times C)$$

$$\left(\bigcap_{i \in I} A_i\right) \times C = \bigcap_{i \in I} (A_i \times C)$$

(a podobně z druhé strany). Všimněme si, že pro $A \neq B$ platí

$$A \times B \neq B \times A$$

Podobně

$$(A \times B) \times C \neq A \times (B \times C).$$

Je-li A množina, můžeme utvořit množinu

$$\mathcal{P}(A) = \{X \mid X \subseteq A\}$$

všech podmnožin množiny A . Nazýváme to *axiom množiny podmnožin*.

Dosud jsme se seznámili s následujícími axiomy teorie množin: axiom extensibility, axiom prázdné množiny, axiom vyčlenění, axiom dvojice, axiom sjednocení, axiom množiny podmnožin a axiom nekonečna. První udává, kdy jsou dvě množiny stejné, další popisují "povolené" způsoby tvorby množin. K úplné Zermelo-Fraenkelově teorii množin (což je standartní axiomatika teorie množin, označuje se ZF) nám chybí již jen dva dosti technické axiomy: axiom regularity a axiom nahrazení. (První z nich říká, že všechny množiny "vzniknou" z prázdné množiny.) Např. kartézský součin $A \times B$ vznikne vyčleněním z množiny $\mathcal{P}(\mathcal{P}(A \cup B))$; totiž uspořádané dvojice (a, b) jsou prvky této množiny.

Ideální teorie množin by kromě axiomu extensibility obsahovala pouze axiom říkájící, že pro libovolnou množinovou vlastnost $\varphi(x)$ je

$$\{a \mid \varphi(a) \text{ platí}\}$$

množina. Russelův paradox však ukazuje, že tato teorie je sporná. Axiomy Zermelo-Fraenkelovy teorie množin uvádějí povolené případy výše uvedeného "ideálního" axiomu.

2. ZOBRAZENÍ

Definice. *Zobrazení* $f : A \rightarrow B$ množiny A do množiny B je předpis přiřazující každému prvku množiny A prvek množiny B .

Tato definice není, z hlediska teorie množin, přesná neboť obsahuje nedefinovaný pojem "předpis". Přesnou definici si uvedeme v příští kapitole.

Zobrazení $f : A \rightarrow B$ se nazývá *prosté* (nebo také *injektivní*), jestliže platí

$$f(a_1) = f(a_2) \Rightarrow a_1 = a_2.$$

Nazývá se zobrazení množiny A na množinu B (nebo také *surjektivní*), jestliže pro libovolné $b \in B$ existuje $a \in A$ tak, že $f(a) = b$. Zobrazení, které je současně prosté i na se nazývá *bijektivní* (nebo také *bijekce*). Množiny A, B se nazývají *isomorfní*, jestliže existuje bijekce $A \rightarrow B$. Značíme $A \cong B$.

Buď $f : A \rightarrow B$ bijektivní zobrazení. Položme

$$f^{-1}(b) = a \text{ právě když } f(a) = b.$$

Pak $f^{-1} : B \rightarrow A$ je zobrazení, které nazýváme *inverzní* k f . Zřejmě to je rovněž bijektivní zobrazení a platí

$$(f^{-1})^{-1} = f.$$

Předpis

$$id_A(a) = a$$

definuje zobrazení $id_A : A \rightarrow A$, které se nazývá *identické* (nebo rovněž *identita*) na A . Je to zřejmě bijekce a platí

$$(id_A)^{-1} = id_A.$$

Obecněji, je-li $A \subseteq B$, pak *zobrazení inkluze* $i : A \rightarrow B$ je definováno předpisem

$$i(a) = a$$

pro $a \in A$.

Buďte $f : A \rightarrow B$ a $g : B \rightarrow C$ zobrazení. Pak předpis

$$(g \circ f)(a) = g(f(a))$$

definuje zobrazení $g \circ f : A \rightarrow C$. Tento postup se nazývá *skládání zobrazení* a $g \circ f$ se nazývá *složené zobrazení*. Platí následující pravidla ($h : C \rightarrow D$ je další zobrazení):

$$\begin{aligned} h \circ (g \circ f) &= (h \circ g) \circ f \\ f \circ id_A &= f & id_B \circ f &= f \\ f \circ f^{-1} &= id_B & f^{-1} \circ f &= id_A. \end{aligned}$$

Jedná se o asociativní zákon, vlastnost jednotky a vlastnost inverzního zobrazení. V posledním pravidle je samozřejmě f bijekce. Navíc, inverzní zobrazení je touto vlastností určeno jednoznačně. To znamená, že

$$f \circ g = id_B \text{ a } g \circ f = id_A \Rightarrow g = f^{-1}.$$

Symbolem B^A označíme množinu všech zobrazení $A \rightarrow B$.

Pro libovolnou množinu A existuje právě jedno zobrazení $\emptyset \rightarrow A$. Nazývá se prázdné zobrazení a označuje se o_A . Tedy $A^\emptyset = \{o_A\}$ je jednoprvková množina.

Zřejmě (A^A, \circ) je monoid. Tento monoid není obecně komutativní. Například, označíme-li symbolem $k_a : A \rightarrow A$ konstantní zobrazení s hodnotou a , t.j. $k_a(x) = a$ pro všechna $x \in A$, pak platí

$$k_a \circ k_b = k_a \text{ a } k_b \circ k_a = k_b.$$

Bijektivní zobrazení množiny $A \rightarrow A$ se nazývá *permutace* množiny A . Symbolem $S(A)$ označíme množinu všech permutací množiny A . Pak $(S(A), \circ)$ je grupa. Tato grupa opět není obecně komutativní. Nazývá se *symetrická grupa*.

Zobrazení

$$p_1 : A \times B \rightarrow A \quad p_2 : A \times B \rightarrow B$$

daná předpisem

$$p_1(a, b) = a \quad p_2(a, b) = b$$

se nazývají *projekce*.

Věta 2.1. Pro libovolné množiny A, B, C platí následující pravidla:

- (1) $(A \times B)^C \cong A^C \times B^C$
- (2) $(A^B)^C \cong A^{B \times C}$
- (3) $A^{B \cup C} \cong A^B \times A^C$.

V (3) musí množiny B, C být disjunktní.

Důkaz. (1) Bijekce $F : (A \times B)^C \rightarrow A^C \times B^C$ je dána předpisem

$$F(f) = (p_1 \circ f, p_2 \circ f),$$

kde $p_1 : A \times B \rightarrow A$ a $p_2 : A \times B \rightarrow B$ jsou projekce.

(2) Bijekce $F : (A^B)^C \rightarrow A^{B \times C}$ je dána předpisem

$$F(f)(b, c) = f(c)(b)$$

kde $f : C \rightarrow A^B$.

(3) Jsou-li B, C disjunktní, pak bijekce $F : A^{B \cup C} \rightarrow A^B \times A^C$ je dána předpisem

$$F(f) = (f_1, f_2)$$

kde f_1 je zúžení $f : B \cup C$ na B (t.j., $f_1(b) = f(b)$) a f_2 je zúžení f na C . \square

Kartézský součin můžeme pomocí pojmu zobrazení popsat následovně:

$$A \times B \cong \{f : \{1, 2\} \rightarrow A \cup B \mid f(1) \in A, f(2) \in B\}.$$

To nás vede k následující definici kartézského součinu libovolného (i nekonečného) systému množin $A_i, i \in I$, kde I je množina:

$$\prod_{i \in I} A_i = \{f : I \rightarrow \bigcup_{i \in I} A_i \mid f(i) \in A_i \text{ pro libovolné } i \in I\}.$$

Projekce

$$p_i : \prod_{i \in I} A_i \rightarrow A_i$$

jsou definovány předpisem $p_i(f) = f(i)$.

Pro libovolnou podmnožinu B množiny A definujeme *charakteristickou funkci* $\chi_B : A \rightarrow 2$ této podmnožiny předpisem (zde $2 = \{0, 1\}$)

$$\chi_B(a) = 1 \Leftrightarrow a \in B.$$

Zobrazení $F : \mathcal{P}(A) \rightarrow 2^A, F(B) = \chi_B$ je zřejmě bijekce. Tedy

$$\mathcal{P}(A) \cong 2^A.$$

Je-li $f : A \rightarrow B$ zobrazení, pak množina

$$f(A) = \{f(a) \mid a \in A\}$$

se nazývá *obraz* množiny A v zobrazení f . Libovolné zobrazení $f : A \rightarrow B$ lze zapsat jako složení zobrazení na a prostého zobrazení

$$f : A \rightarrow f(A) \rightarrow B.$$

Definice. Řekneme, že množiny A, B mají stejnou mohutnost, jestliže $A \cong B$.

Jedná se pouze o jiný název pro skutečnost, že množiny A, B jsou isomorfní. Množina A se nazývá *konečná*, pokud má stejnou mohutnost jako některá z množin $n = \{0, 1, \dots, n-1\}$, kde $n \in \omega$.

Příklady 2.2. (1) Dvě konečné množiny mají stejnou mohutnost, právě když mají stejný počet prvků.

(2) Množiny \mathbb{Z} a $2\mathbb{Z}$ mají stejnou mohutnost neboť zobrazení $f : \mathbb{Z} \rightarrow 2\mathbb{Z}$, $f(x) = 2x$ je bijekce. Tedy vlastní podmnožina nekonečné množiny může mít stejný počet prvků jako celá množina.

(3) Množiny ω , \mathbb{N} a \mathbb{Z} mají stejnou mohutnost. Stačí uvažovat bijekce $f : \omega \rightarrow \mathbb{N}$ a $g : \omega \rightarrow \mathbb{Z}$ dané předpisy

$$f(x) = x + 1$$

$$g(2n) = n \quad g(2n + 1) = -(n + 1).$$

(4) Ukážeme, že množina \mathbb{Q} racionálních čísel má stejnou mohutnost jako ω . Podobně jak pro \mathbb{Z} stačí ukázat, že množina \mathbb{Q}^+ kladných racionálních čísel má stejnou mohutnost jako ω . Napíšeme tato čísla jako vykrácené zlomky do řádků. Do prvního řádku dáme všechny vykrácené zlomky s čitatelem 1, do druhého řádku všechny vykrácené zlomky s čitatelem 2, atd. Vznikne čtvercová tabulka, která má spočetně mnoho řádků a spočetně mnoho sloupců. Vypíšeme-li její prvky po diagonálách (t.j., $1, \frac{1}{2}, 2, \frac{1}{3}, \dots$), seřadíme kladná racionální čísla do posloupnosti. Tedy \mathbb{Q}^+ má stejnou mohutnost jako ω .

2.3 Cantorova věta. Množiny X a $\mathcal{P}(X)$ nikdy nemají stejnou mohutnost.

Důkaz. Buď $f : X \rightarrow \mathcal{P}(X)$ zobrazení. Položme $Y = \{x \in X \mid x \notin f(x)\}$. Předpokládejme, že existuje $z \in X$ tak, že $f(z) = Y$. Pak platí

$$z \in Y \Leftrightarrow z \notin Y,$$

což je spor. □

Množina, která má stejnou mohutnost jako ω se nazývá *spočetná*. Nekonečná množina, která není spočetná se nazývá *nespočetná*. V předchozím příkladu jsme viděli, že \mathbb{N} , \mathbb{Z} a \mathbb{Q} jsou spočetné množiny.

Věta 2.4. Podmnožina spočetné množiny je buď konečná nebo spočetná.

Důkaz. Buď X nekonečná podmnožina ω . Uvažme zobrazení $f : \omega \rightarrow X$ takové, že $f(n)$ je nejmenší prvek v $X - \{f(0), \dots, f(n-1)\}$. Poněvadž f je zřejmě bijektivní zobrazení, množina X je spočetná. □

Věta 2.5. Buď $f : \omega \rightarrow X$ zobrazení. Pak $f(\omega)$ je konečná nebo spočetná množina.

Důkaz. Definujme zobrazení $g : f(\omega) \rightarrow \omega$ tak, že $g(x)$ je nejmenší prvek v $f^{-1}(x)$. Pak g je prosté, takže tvrzení plyne z 2.4. □

Věta 2.6. Množina \mathbb{R} je nespočetná.

Důkaz. Definujme zobrazení $f : 2^\omega \rightarrow \mathbb{R}$ desetinným rozvojem

$$f(h) = 0, h(0)h(1)h(2) \dots$$

kde $h : \omega \rightarrow 2$. Poněvadž f je prosté zobrazení, z 2.3. a 2.4. plyne, že množina \mathbb{R} není spočetná. □

Otázka, zda libovolná nekonečná podmnožina v \mathbb{R} je buď spočetná nebo mohutnosti stejné jako \mathbb{R} , je nerozhodnutelná.

Definice. (Binární) *relaci* R (mezi množinami A, B) definujeme jako podmnožinu $R \subseteq A \times B$.

Obecně, můžeme definovat n -ární relaci jako podmnožinu $R \subseteq A_1 \times \cdots \times A_n$ pro $n = 1, 2, \dots$. Například unární relace je podmnožina $R \subseteq A$.

Zobrazení $f : A \rightarrow B$ je odpovídá jako relaci $R_f \subseteq A \times B$ s vlastností, že pro libovolné $a \in A$ existuje právě jedno $b \in B$ tak, že $(a, b) \in R_f$. Tím je podána slibovaná "množinová" definice pojmu zobrazení. Příslušná relace R_f je vlastně graf zobrazení f .

Řadu pojmů o zobrazeních, můžeme zobecnit na relace (relace je vlastně částečné, vícehodnotové zobrazení). Např. *definiční obor* relace $R \subseteq A \times B$ je

$$\{a \in A \mid \text{existuje } b \in B \text{ tak, že } (a, b) \in R\}$$

a *obor hodnot* je

$$\{b \in B \mid \text{existuje } a \in A \text{ tak, že } (a, b) \in R\}.$$

Skládání relací $R \subseteq A \times B$ a $S \subseteq B \times C$ se definuje předpisem

$$S \circ R = \{(a, c) \mid \text{existuje } b \in B \text{ tak, že } (a, b) \in R, (b, c) \in S\}$$

Platí $S \circ R \subseteq A \times C$. Dále (pro $T \subseteq C \times D$)

$$T \circ (S \circ R) = (T \circ S) \circ R$$

$$id_B \circ R = R = R \circ id_A.$$

Inverzní relace R^{-1} k relaci $R \subseteq A \times B$ se definuje jako

$$R^{-1} = \{(b, a) \mid (a, b) \in R\}.$$

Platí $R^{-1} \subseteq B \times A$. Zřejmě

$$R_{f^{-1}} = R_f^{-1}.$$

Definice. Pokud $R \subseteq A \times A$, pak říkáme, že R je *relace na množině* A . Relace R na množině A se nazývá:

- (1) *reflexivní*, pokud $id_A \subseteq R$
(t.j., pokud pro libovolné $a \in A$ platí $(a, a) \in R$)
- (2) *symetrická*, pokud $R^{-1} = R$
(t.j., pokud $(a, b) \in R$ implikuje $(b, a) \in R$)
- (3) *tranzitivní*, pokud $R \circ R \subseteq R$
(t.j., pokud $(a, b) \in R$ a $(b, c) \in R$, pak $(a, c) \in R$).

Relace R na množině A se nazývá *relace ekvivalence*, pokud je současně reflexivní, symetrická i tranzitivní.

Buď $f : A \rightarrow B$ zobrazení. Pak relace

$$J_f = \{(a_1, a_2) \mid f(a_1) = f(a_2)\}$$

je relace ekvivalence na množině A . Nazývá se *jádro* zobrazení f . Ukážeme, že libovolná relace ekvivalence je jádrem nějakého zobrazení.

Buď R relace ekvivalence na množině A . Pro $a \in A$ položíme

$$R_a = \{b \in A \mid (a, b) \in R\}.$$

R_a se nazývá *třída* relace ekvivalence R určená prvkem a .

Lemma 3.1. *Bud' R relace ekvivalence na množině A a $a, b \in A$. Pak platí*

- (1) $a \in R_a$
- (2) $R_a = R_b \Leftrightarrow (a, b) \in R$
- (3) $R_a \cap R_b \neq \emptyset \Leftrightarrow R_a = R_b$.

Důkaz. (1) ihned plyne z reflexivity R .

(2) Necht' $R_a = R_b$. Poněvadž $a \in R_a = R_b$, platí $(b, a) \in R$, t.j., (dle symetrie) $(a, b) \in R$. Naopak, necht' $(a, b) \in R$. Pro libovolné $c \in R_b$ platí $(b, c) \in R$, t.j. $(a, c) \in R$ (podle tranzitivity), takže $c \in R_a$. Dokázali jsme, že $R_b \subseteq R_a$. Opačná inkluze plyne ze symetrie R .

(3) Necht' $R_a \cap R_b \neq \emptyset$. Pak existuje $c \in R_a \cap R_b$, takže platí $(a, c), (b, c) \in R$, t.j., $(a, c), (c, b) \in R$ a tedy $(a, b) \in R$. Podle (2) $R_a = R_b$. \square

Množina

$$A \setminus R = \{R_a \mid a \in A\}$$

se nazývá *faktorová množina* relace ekvivalence R na množině A . Zobrazení

$$p_R : A \rightarrow A \setminus R$$

dané předpisem

$$p_R(a) = R_a$$

se nazývá *projekce* (příslušná k relaci ekvivalence R na A).

Věta 3.2. *Pro libovolnou relaci ekvivalence R na množině A platí*

$$R = J_{p_R}.$$

(T.j., relace ekvivalence je vždy jádrem své projekce.)

Důkaz. Platí

$$p_R(a) = p_R(b) \Leftrightarrow R_a = R_b \Leftrightarrow (a, b) \in R.$$

\square

Věta 3.3. *Bud' $f : A \rightarrow B$ zobrazení. Pak*

$$A \setminus J_f \cong f(A).$$

Důkaz. Definujme zobrazení $g : A \setminus J_f \rightarrow f(A)$ vztahem

$$(1) \quad g((J_f)_a) = f(a).$$

Poněvadž

$$(J_f)_{a_1} = (J_f)_{a_2} \Leftrightarrow (a_1, a_2) \in J_f \Leftrightarrow f(a_1) = f(a_2)$$

g je bijekce. \square

Poznámka 3.4. Předpis (1) z předchozího důkazu definuje prosté zobrazení $g : A \setminus J_f \rightarrow f(A)$. Platí $f = p_{J_f} \circ g$, takže libovolné zobrazení f lze rozložit na složení zobrazení na p_{J_f} následovaného prostým zobrazením g .

Různá zobrazení mohou mít stejné jádro. Např., zobrazení f je prosté, právě když $J_f = id_A$.

Definice. Rozklad \mathcal{R} množiny A je množina $\mathcal{R} \subseteq \mathcal{P}(A)$ neprázdných podmnožin množiny A splňující

- (1) $\bigcup \mathcal{R} = A$
- (2) $X_1 \cap X_2 = \emptyset$ pro libovolná $X_1, X_2 \in \mathcal{R}, X_1 \neq X_2$.

Pro libovolnou relaci ekvivalence R na množině A je $A \setminus R$ rozklad množiny A . Ukážeme, že rozklady přesně odpovídají relacím ekvivalence.

Věta 3.4. *Bud' \mathcal{R} rozklad množiny A . Položme*

$$R_{\mathcal{R}} = \{(a, b) \mid \text{existuje } X \in \mathcal{R} \text{ tak, že } a, b \in X\}.$$

Pak $R_{\mathcal{R}}$ je relace ekvivalence na A a platí

$$\mathcal{R} = A \setminus R_{\mathcal{R}}$$

Důkaz. Uvažujme zobrazení $r : A \rightarrow \mathcal{R}$ takové, že

$$a \in r(a).$$

Zřejmě $R_{\mathcal{R}} = J_r$, takže $R_{\mathcal{R}}$ je relace ekvivalence. Vztah $\mathcal{R} = A \setminus R_{\mathcal{R}}$ je zřejmý. \square

Právě popsaná korespondence mezi rozklady a relacemi ekvivalence na množině A je vzájemně jednoznačná:

$$\mathcal{R} = A \setminus R_{\mathcal{R}} \text{ a } R = R_{(A \setminus \mathcal{R})}.$$

Viděli jsme, že nezáporná celá čísla lze sestavit pomocí množin, včetně (Peanovy) aritmetiky. Ukažeme, že totéž platí i pro celá a racionální čísla (v příští kapitole to provedeme i pro reálná čísla).

Konstrukce celých čísel: Definujme na množině $\omega \times \omega$ relaci \sim vztahem

$$(a, b) \sim (c, d) \Leftrightarrow a + d = c + b.$$

Jedná se o relaci ekvivalence; reflexivita a symetrie jsou zřejmé, tranzitivita se ověří následovně: z $(a, b) \sim (c, d) \sim (e, f)$ plyne $a + d = c + b, c + f = e + d$, t.j., postupně $a + d + c + f = c + b + e + f, a + f = b + e$ a $(a, b) \sim (e, f)$.

Položíme

$$\mathbb{Z} = \omega \times \omega \setminus \sim.$$

Třídu ekvivalence \sim určenou prvkem (a, b) budeme značit symbolem $\overline{(a, b)}$ (tato třída hraje roli rozdílu $a - b$). Dále položíme

$$\begin{aligned} \overline{(a, b)} + \overline{(c, d)} &= \overline{(a + c, b + d)} \\ \overline{(a, b)} \cdot \overline{(c, d)} &= \overline{(ac + bd, ad + bc)} \end{aligned}$$

Přitom platí

$$-\overline{(a, b)} = \overline{(b, a)}.$$

Je třeba ověřit, že výše uvedené definice nezávisí na volbě reprezentantů. Ukážeme to pro sčítání (pro násobení to je analogické). Znamená to dokázat, že

$$(a, b) \sim (a', b'), (c, d) \sim (c', d') \Rightarrow (a + c, b + d) \sim (a' + c', b' + d').$$

Skutečně, $a + b' = a' + b, c + d' = c' + d$ implikuje $a + c + b' + d' = a' + c' + b + d$.

Přirozenému číslu n odpovídá celé číslo $\overline{(n, 0)}$. Zejména $0 = \overline{(0, 0)}$.

Konstrukce racionálních čísel: Definujme na množině $\mathbb{Z} \times \mathbb{Z}^*$ (zde \mathbb{Z}^* označuje množinu nenulových celých čísel) relaci \sim vztahem

$$(a, b) \sim (c, d) \Leftrightarrow ad = cb.$$

Podobně, jak výše se ověří, že se jedná o relaci ekvivalence. Položíme

$$\mathbb{Q} = (\mathbb{Z} \times \mathbb{Z}^*) / \sim.$$

Třídu ekvivalence prvku (a, b) opět značíme symbolem $\overline{(a, b)}$ (tato třída nyní hraje roli zlomku $\frac{a}{b}$). Položíme

$$\overline{(a, b)} + \overline{(c, d)} = \overline{(ad + bc, bd)}$$

$$\overline{(a, b)} \cdot \overline{(c, d)} = \overline{(ac, bd)}.$$

Opět musíme ověřit nezávislost na volbě reprezentantů.

Celému číslu a odpovídá racionální číslo $\overline{(a, 1)}$. Zejména $1 = \overline{(1, 1)}$. Pro $a, b \neq 0$ platí

$$\overline{(a, b)}^{-1} = \overline{(b, a)}$$

4. USPOŘÁDANÉ MNOŽINY

Relace R na množině A se nazývá *antisymetrická*, jestliže

$$R \cap R^{-1} \subseteq id_A$$

t.j., pokud pro libovolné prvky $a, b \in A$ platí

$$(a, b) \in R, (b, a) \in R \Rightarrow a = b.$$

Definice. Relace R na množině A , která je reflexivní, antisymetrická a tranzitivní se nazývá *uspořádání*.

Řekneme, že (A, \leq) je *uspořádaná množina*, jestliže \leq je relace uspořádání na A .

Uspořádaná množina (A, \leq) se nazývá *lineárně uspořádaná* (nebo také *řetězec*), jestliže pro libovolná $a, b \in A$ platí buď $a \leq b$ nebo $b \leq a$.

V uspořádané množině (A, \leq) symbolem $a < b$ rozumíme $a \leq b, a \neq b$.

Příklady. (1) $\mathbb{N}, \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}$ jsou lineárně uspořádané množiny (vzhledem k uspořádání podle velikosti).

(2) Pro libovolnou množinu A je $=$ uspořádání na A . Vzniklá uspořádaná množina se nazývá *protiřetězec* (samozřejmě se nejedná o lineární uspořádání, má-li A aspoň dva prvky).

(3) Často můžeme uspořádanou množinu (A, \leq) znázornit graficky. Prvky množiny A nakreslíme jako body a úsečkou spojíme sousední prvky. Tím rozumíme prvky $a, b \in A$ takové, že $a \leq b$, přičemž neexistuje $c \in A$ takové, že $a < c < b$. Píšeme $a \prec b$. Body $a, b \in A$ takové, že $a \prec b$ přitom kreslíme tak, že a je níže než b . Tyto obrázky se nazývají *Hasseovy diagramy*.

(4) Pro libovolnou množinu X je $(\mathcal{P}(X), \subseteq)$ uspořádaná množina, která není lineárně uspořádaná (pokud A má aspoň dva prvky).

V dalším budeme uspořádanou množinu většinou stručně označovat pouze symbolem A . Prvky $a, b \in A$ se nazývají *nesrovnatelné*, pokud neplatí ani $a < b$ ani $b < a$. Značíme je $a \parallel b$. *Nejmenší prvek* uspořádané množiny A je prvek a takový, že pro libovolné $x \in A$ platí $a \leq x$. *Minimální prvek* a je definován tím, že neexistuje prvek $x \in A$ tak, že $x < a$. Nejmenší prvek je, pokud existuje, jediný a je zároveň minimální. Minimálních prvků může být víc a nemusí být nejmenší (např. v protiřetězci). Analogicky definujeme *největší prvek* a *maximální prvek*.

Je-li (A, \leq) uspořádaná množina, pak (A, \geq) je rovněž uspořádaná množina; nazývá se *duálně uspořádaná*. Označujeme ji A^{op} . Největší (maximální) prvek uspořádané množiny A je vlastně nejmenší (minimální) prvek duálně uspořádané množiny A^{op} . Takové pojmy nazýváme *duální*. Podobně k libovolnému tvrzení o uspořádaných množinách existuje duální tvrzení (a platí-li výchozí tvrzení pro libovolnou uspořádanou množinu, pak duální tvrzení platí rovněž pro libovolnou uspořádanou množinu). Např., uspořádaná množina obsahuje nejvýše jeden největší prvek.

Relace, která je reflexivní a tranzitivní se nazývá *předuspořádání*. *Předuspořádaná množina* je dvojice (A, \sqsubseteq) , kde \sqsubseteq je předuspořádání na množině A .

Příklady předuspořádaných množin, které nejsou uspořádané, jsou

(1) $(\mathbb{Z}, |)$, kde $|$ je relace dělitelnosti.

(2) $(Form_P, \sqsubseteq)$, kde $Form_P$ označuje množinu všech formulí výrokové logiky jazyka P a

$$A \sqsubseteq B \Leftrightarrow \models A \rightarrow B.$$

Věta 4.1. *Bud' (A, \sqsubseteq) předuspořádaná množina. Pro $a, b \in A$ klademe*

$$a \sim b \Leftrightarrow a \sqsubseteq b \text{ a zároveň } b \sqsubseteq a.$$

Pak \sim je relace ekvivalence na A . Položíme-li pro $\bar{a}, \bar{b} \in A \setminus \sim$

$$\bar{a} \leq \bar{b} \Leftrightarrow a \sqsubseteq b,$$

pak $(A \setminus \sim, \leq)$ je uspořádaná množina.

Důkaz. Snadno se ověří, že \sim je relace ekvivalence na A . Definice relace \leq na faktorové množině je korektní (t.j., nezávisí na volbě reprezentantů) neboť

$$a_1 \sim a_2, b_1 \sim b_2, a_1 \sqsubseteq b_1 \Leftrightarrow a_2 \sqsubseteq b_2.$$

Reflexivita a tranzitivita relace \leq okamžitě plyne z reflexivity a tranzitivity výchozí relace \sqsubseteq . Zbývá ověřit, že \leq je antisymetrická. Avšak

$$\bar{a} \leq \bar{b}, \bar{b} \leq \bar{a} \Leftrightarrow a \sqsubseteq b, b \sqsubseteq a \Leftrightarrow a \sim b \Leftrightarrow \bar{a} = \bar{b}.$$

□

Aplikujeme-li Větu 4.1. na předuspořádanou množinu $(\mathbb{Z}, |)$, platí

$$a \sim b \Leftrightarrow a = b \text{ nebo } a = -b.$$

Tedy indukovaná uspořádaná množina je vlastně totéž jako $(\mathbb{Z}^+, |)$. V případě předuspořádané množiny $(Form_P, \sqsubseteq)$ platí

$$A \sim B \Leftrightarrow \vdash A \leftrightarrow B$$

Definice. Buďte A, B uspořádané množiny a $f : A \rightarrow B$ zobrazení. Řekneme, že f je *isotonní*, pokud platí

$$a_1 \leq a_2 \Rightarrow f(a_1) \leq f(a_2).$$

Jsou-li A, B uspořádané množiny a $f : A \rightarrow B$ bijektivní zobrazení takové, že f i f^{-1} jsou isotonní, pak říkáme, že f je *isomorfismus*. Uspořádané množiny A, B se v tom případě nazývají *isomorfní* a značíme $A \cong B$.

Definice. Buď A uspořádaná množina a $X \subseteq A$. Řekneme, že prvek $a \in A$ je *horní závora* podmnožiny X , jestliže platí $x \leq a$ pro libovolné $x \in X$.

Řekneme, že a je *supremum* podmnožiny X , jestliže je horní závora X a pro libovolnou horní závora b množiny X platí $a \leq b$.

Tedy supremum X je nejmenší horní závora X . Označujeme ho $\sup X$. Duálně se definuje *dolní závora* podmnožiny X a *infimum* podmnožiny X (t.j., největší dolní závora X). Značíme jej $\inf X$.

Uvědomme si, že $\sup \emptyset$ je nejmenší prvek uspořádané množiny A (pokud existuje) a $\inf \emptyset$ je největší prvek A .

V uspořádané množině $(\mathcal{P}(A), \subseteq)$ platí

$$\sup \mathcal{X} = \bigcup \mathcal{X}$$

$$\inf \mathcal{X} = \bigcap \mathcal{X}.$$

Věta 4.2. Buď A uspořádaná množina, v níž libovolná podmnožina má supremum. Pak libovolná podmnožina v A má infimum.

Důkaz. Nechť $X \subseteq A$. Buď X^- množina dolních závor X v A . Ukážeme, že platí

$$\inf X = \sup X^-.$$

Zřejmě platí, že $\inf X$, jestliže existuje, je $\sup X^-$. Je třeba ukázat, že $\sup X^-$ je $\inf X$. K tomu stačí ukázat, že $\sup X^- \in X^-$. Avšak pro libovolná $x \in X$ a $y \in X^-$ platí $y \leq x$, takže $\sup X^- \leq x$. Tedy $\sup X^- \in X^-$. □

Definice. Uspořádaná množina, jejíž libovolná podmnožina má supremum i infimum se nazývá *úplný svaz*.

Duální věta k Větě 2. říká, že pokud libovolná podmnožina uspořádané množiny A má infimum, pak A je úplný svaz.

Doplňme, že uspořádaná množina A se nazývá *svaz*, pokud libovolná její neprázdňá konečná podmnožina má supremum i infimum (což je totéž jako požadavek, že libovolná dvouprvková podmnožina má supremum a infimum).

Věta 4.3. (Tarski) *Bud' A úplný svaz a $f : A \rightarrow A$ isotonní zobrazení. Pak f má pevný bod, t.j., existuje $a \in A$ s vlastností $f(a) = a$.*

Důkaz. Položme

$$M = \{x \mid x \leq f(x)\}.$$

Pro libovolný prvek $x \in M$ platí $f(x) \in M$. Skutečně, z $x \in M$ plyne $x \leq f(x)$, tedy $f(x) \leq f(f(x))$ a proto i $f(x) \in M$.

Položme $a = \sup M$. Tedy pro libovolné $x \in M$ platí $x \leq f(x)$, tedy $f(x) \leq f(a)$, takže $x \leq f(x) \leq f(a)$. Tedy $f(a)$ je horní závora podmnožiny M . Poněvadž a je supremum M , máme $a \leq f(a)$. Tedy $a \in M$ a již jsme ověřili, že to znamená $f(a) \in M$. Tedy $f(a) \leq a$, jelikož a je supremum M . Dokázali jsme, že platí $f(a) = a$. Tedy a je hledaný pevný bod. \square

Pevný bod sestrojený v předešlém důkazu je zřejmě největším pevným bodem zobrazení f . Duálně,

$$\inf\{x \mid f(x) \leq x\}$$

je nejmenším pevným bodem f .

Ukážeme, že za zesílených předpokladů lze pevný bod získat "konstruktivně". Řekneme, že zobrazení $f : A \rightarrow B$ úplných svazů *zachovává suprema*, jestliže pro libovolnou podmnožinu $X \in A$ platí

$$f(\sup X) = \sup f(X).$$

Takové zobrazení je vždy isotonní:

$$a \leq b \Rightarrow b = \sup\{a, b\} \Rightarrow f(b) = \sup\{f(a), f(b)\} \Rightarrow f(a) \leq f(b).$$

Poznamenejme, že pro libovolné izotonní zobrazení $f : A \rightarrow B$ platí

$$\sup f(X) \leq f(\sup X).$$

Věta 4.4. *Bud' A úplný svaz a $f : A \rightarrow A$ zobrazení, které zachovává suprema. Pak f má pevný bod.*

Důkaz. Bud' a_0 nejmenší prvek v A , jenž existuje neboť A je úplný svaz. Pro libovolné $n = 0, 1, 2, \dots$ položíme $a_{n+1} = f(a_n)$. Pak pro $a = \sup\{a_n \mid n = 1, 2, \dots\}$ platí

$$f(a) = f(\sup\{a_n \mid n \in \omega\}) = \sup\{f(a_n) \mid n \in \omega\} = \sup\{a_{n+1} \mid n \in \omega\} = a.$$

Tedy a je pevný bod f . \square

Poznámka 4.5. Právě sestrojený pevný bod je zřejmě nejmenším pevným bodem f . Ve Větě 4.4. by stačilo předpokládat, že f zachovává suprema řetězců. Význam tohoto obecnějšího tvrzení je vidět z následujícího příkladu.

Příklad 4.6. Buď X množina a $\mathcal{P}(X \times X)$ množina všech podmnožin množiny $X \times X$ (t.j., relací na množině X) uspořádaná inkluzí. Buď $R \in \mathcal{P}(X \times X)$ relace na X a A podmnožina uspořádané množiny $\mathcal{P}(X \times X)$ tvořená všemi relacemi obsahujícími R

$$A = \{S \in \mathcal{P}(X \times X) \mid R \subseteq S\}.$$

Definujme zobrazení $f : A \rightarrow A$ předpisem

$$f(S) = S \cup S \circ S.$$

Snadno se ověří, že f zachovává suprema řetězců. Nejmenší pevný bod zobrazení f (sestrojený v důkaze věty 4.4) je nejmenší tranzitivní relace na množině X obsahující relaci R . Nazývá se *tranzitivní obal* relace R .

Poznamenejme, že f nezachovává všechna suprema.

Buď A uspořádaná množina, $a, b \in A$. Budeme označovat $a \vee b = \sup\{a, b\}$ a $a \wedge b = \inf\{a, b\}$. Často také budeme značit $\bigvee X = \sup X$ a $\bigwedge X = \inf X$. Připomeňme, že uspořádaná množina A se nazývá *svaz*, pokud pro libovolné prvky $a, b \in A$ existují $a \vee b$ i $a \wedge b$.

Lemma 4.7. *Buď A svaz, $a, b, c \in A$. Pak platí*

$$a \vee (b \wedge c) \leq (a \vee b) \wedge (a \vee c)$$

Důkaz. Nechť $a, b, c \in A$. Platí $a \leq (a \vee b)$, $a \leq (a \vee c)$, $b \wedge c \leq b \leq (a \vee b)$ a $b \wedge c \leq c \leq (a \vee c)$. Tedy platí $a \vee (b \wedge c) \leq (a \vee b)$ a $a \vee (b \wedge c) \leq (a \vee c)$. Odsud plyne tvrzení lemmatu. \square

Rovnost v 4.5 obecně neplatí. Svazy, v nichž tato rovnost platí, se nazývají distributivní.

Podobně jak v 4.5 se ukáže, že pro libovolnou množinu I platí

$$a \wedge \bigvee_{i \in I} b_i \geq \bigvee_{i \in I} (a \wedge b_i).$$

Dokonce, pro libovolné množiny $I, J_i, i \in I$ platí

$$(1) \quad \bigwedge_{i \in I} \bigvee_{j \in J_i} a_{ij} \geq \bigvee_{f \in F} \bigwedge_{i \in I} a_{if(i)}$$

kde F je množina všech zobrazení $f : I \rightarrow \bigcup_{i \in I} J_i$ takových, že $f(i) \in J_i$ pro libovolné $i \in I$.

Důkaz je následující: pro libovolné $f \in F$ a libovolné $i \in I$ platí

$$\bigwedge_{i \in I} a_{if(i)} \leq a_{if(i)} \leq \bigvee_{j \in J_i} a_{ij}.$$

Tedy pro libovolné $f \in F$ platí

$$\bigwedge_{i \in I} a_{if(i)} \leq \bigwedge_{i \in I} \bigvee_{j \in J_i} a_{ij}.$$

Odsud však již plyne dokazovaná nerovnost (1).

Konstrukce reálných čísel: V teorii množin již umíme sestrojít racionální čísla. Nyní ukážeme, jak lze sestrojít čísla reálná. Především však musíme definovat uspořádání na množinách \mathbb{Z} a \mathbb{Q} .

V \mathbb{Z} položíme

$$\overline{(a, b)} \leq \overline{(c, d)} \Leftrightarrow a + d \leq c + b$$

(odpovídá to tomu, že $a - b \leq c - d$). V \mathbb{Q}

$$\overline{(a, b)} \leq \overline{(c, d)}, \quad b, d > 0 \Leftrightarrow ad \leq cb$$

(odpovídá to tomu, že $ab^{-1} \leq cd^{-1}$).

Řez v množině \mathbb{Q} racionálních čísel definujeme jako dvojici (X, Y) neprázdných podmnožin množiny \mathbb{Q} splňující

- (1) $X \cap Y = \emptyset$
- (2) $X \cup Y = \mathbb{Q}$
- (3) $x \in X, y \in Y \Rightarrow x < y$.

Řezy v \mathbb{Q} jsou jednoho z následujících tří typů:

- (a) *mezera*: X neobsahuje největší prvek a Y neobsahuje nejmenší prvek
- (b) *dedekindovský řez 1.druhu*: X obsahuje největší prvek a Y neobsahuje nejmenší prvek
- (b) *dedekindovský řez 2.druhu*: X neobsahuje největší prvek a Y obsahuje nejmenší prvek.

(Čtvrtá možnost, že X obsahuje největší prvek a Y obsahuje nejmenší prvek (takový řez by se nazýval *skok*) nemůže v \mathbb{Q} nastat.)

Nyní \mathbb{R} definujeme jako množinu všech řezů, které jsou buď mezery nebo dedekindovské řezy 1.druhu. (Přitom mezery odpovídají iracionálním číslům a dedekindovské řezy 1.druhu číslům racionálním.) Uspořádání a aritmetické operace definujeme pro reálná čísla následovně:

$$(X, Y) \leq (X', Y') \Leftrightarrow X \subseteq X'$$

$$(X, Y) + (X', Y') = (\quad, Y + Y')$$

$$(X, Y) \cdot (X', Y') = (\quad, Y \cdot Y').$$

Zde

$$X + Y = \{x + y \mid x \in X, y \in Y\}$$

$$X \cdot Y = \{x \cdot y \mid x \in X, y \in Y\}.$$

Platí

$$\sup(X_i, Y_i) = \left(\bigcup X_i, \bigcap Y_i \right)$$

5. KOMBINATORIKA

Buď S konečná množina. *Variace* definujeme jako uspořádané výběry prvků množiny S a *kombinace* jako neuspořádané výběry. Má-li množina S n prvků, mluvíme o variacích (kombinacích) n prvků. Má-li příslušný výběr k prvků, mluvíme o variacích (kombinacích) k -té třídy. Variace i kombinace mohou být jak bez opakování, tak s opakováním. Variace k -té třídy z n prvků jsou právě zobrazení k -prvkové množiny X do n -prvkové množiny S . Z 4.1. (3) ihned plyne, že počet variací s opakováním k -té třídy z n prvků je n^k . Variace (tím se rozumí bez opakování) k -té třídy z n prvků jsou právě prostá zobrazení $X \rightarrow S$.

Věta 5.1. Počet variací k -té třídy z n prvků je roven $\frac{n!}{(n-k)!}$ (kde $k \leq n$).

Důkaz. Indukcí vzhledem ke k . Variace $s_1 \dots s_{k-1}$ dává právě $n - k + 1$ variací $s_1 \dots s_{k-1} s_k$. Tedy počet variací k -té třídy je $n(n-1) \dots (n-k+1)$. \square

Bijektivní zobrazení $S \rightarrow S$ jsou právě *permutace* množiny S . Z 5.1. ihned plyne, že počet permutací n -prvkové množiny je $n!$.

Kombinace k -té třídy z n prvků jsou právě k -prvkové podmnožiny množiny o n prvcích.

Věta 5.2. Pro $k \leq n$ je počet kombinací k -té třídy z n prvků roven

$$\frac{n!}{(n-k)!k!}$$

Důkaz. Každá kombinace k -té třídy určuje $k!$ variací. Tvrzení tedy plyne z 5.1. \square

Čísla

$$\binom{n}{k} = \frac{n!}{(n-k)!k!}$$

se nazývají *kombinační*. Mají následující vlastnosti; lze je odvodit přímo z definice nebo pomocí binomického rozvoje.

$$(1) \binom{n}{k} = \binom{n}{n-k}$$

$$(2) \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} = 2^n$$

$$(3) \sum_{k=0}^n (-1)^k \binom{n}{k} = 0$$

$$(4) \sum_{k=1}^n (-1)^k k \binom{n}{k} = 0$$

$$(9) \binom{n+1}{k} = \binom{n}{k} + \binom{n}{k-1}$$

(vztah (4) odvodíme derivováním binomického rozvoje $(1+x)^n$ podle x a dosazením $x = -1$).

Věta 5.3. Počet kombinací k -té třídy z n prvků s opakováním je roven

$$\binom{n+k-1}{k}$$

Důkaz. Buď $s_1 \dots s_k$ kombinace s opakováním k -té třídy vybraná z množiny S o n prvcích. Doplňme ji všemi prvky množiny S . Tedy pro $S = \{a, b, c, d, e\}$ a kombinaci

s opakováním bbd dostaneme $abbbcdde$. Navzájem různé prvky oddělíme svislou čarou. V našem příkladě dostaneme $a|bbb|c|dd|e$. V obecném případě dostaneme $n + k$ prvků rozdělených $n - 1$ čarami. Poněvadž počet možných míst pro svislé čáry je $n + k - 1$, počet možností je $\binom{n+k-1}{n-1} = \binom{n+k-1}{k}$. To je však právě počet kombinací s opakováním. \square

Mějme nyní n -prvkovou množinu S a vlastnosti P_1, \dots, P_k . Buď n_i počet prvků množiny S s vlastností P_i a obecněji $n_{i_1 \dots i_r}$ počet prvků množiny S s vlastnostmi P_{i_1}, \dots, P_{i_r} . Nechť $n(0)$ označuje počet prvků množiny S , které nemají žádnou z vlastností P_i .

Věta 5.4. (princip inkluze a exkluze).

$$n(0) = n - \sum_i n_i + \sum_{i_1 < i_2} n_{i_1 i_2} - \dots + (-1)^s \sum_{i_1 < \dots < i_s} n_{i_1 \dots i_s} \dots + (-1)^k n_{1 \dots k}$$

Důkaz. Prvek, který nemá žádnou z uvažovaných vlastností se počítá jednou ve sčítanci n a v dalších sčítancích se neobjeví. Prvek, který má právě vlastnost P_j se objeví jednou ve sčítanci n a jednou ve druhém sčítanci $\sum_i n_i$, takže jeho příspěvek k pravé straně je 0. Stačí, když ukážeme, že totéž nastane pro libovolný prvek mající právě vlastnosti P_{j_1}, \dots, P_{j_r} . Takový prvek přispívá jedničkou do každého součtu

$$\sum_{i_1 < \dots < i_s} n_{i_1 \dots i_s}$$

pro $s \leq r$ a pro libovolný výběr $i_1 < \dots < i_s$ z j_1, \dots, j_r . Takových výběrů je právě $\binom{r}{s}$. Tedy celkový příspěvek našeho prvku k součtu vpravo v principu inkluze a exkluze je

$$1 - \binom{r}{1} + \binom{r}{2} - \dots + (-1)^s \binom{r}{s} + \dots + (-1)^r \binom{r}{r} = (1 - 1)^r = 0$$

\square

Jako aplikaci principu inkluze a exkluze si uvedeme následující tvrzení.

Věta 5.5. Pro $k \leq m$ je počet všech zobrazení m -prvkové množiny na k -prvkovou množinu roven

$$\sum_{i=0}^k (-1)^i \binom{k}{i} (k-i)^m$$

Důkaz. Za výchozí množinu S vezmeme množinu všech zobrazení m -prvkové množiny do k -prvkové množiny a_1, \dots, a_k . Za vlastnost P_i vezmeme, že prvek a_i nepatří do obrazu daného zobrazení $f \in S$. Pak $n(0)$ je rovno hledanému počtu surjektivních zobrazení. Dále $n = k^m$ a $n_{i_1 \dots i_s}$ je rovno počtu zobrazení m -prvkové množiny do množiny $\{a_i \mid i \neq i_1, \dots, i_s\}$, t.j., $(k-s)^m$. Tedy

$$\sum_{i_1 < \dots < i_s} n_{i_1 \dots i_s} = \binom{k}{s} (k-s)^m$$

Odsud plyne tvrzení věty. \square

Eulerova funkce φ přiřazuje přirozenému číslu n počet všech čísel $0 < k \leq n$ nesoudělných s n .

Věta 5.6. Platí

$$\varphi(n) = n \prod_p \left(1 - \frac{1}{p}\right)$$

kde p probíhá všechna prvočísla dělicí n .

Důkaz. Položíme $S = \{1, \dots, n\}$. P_p bude znamenat, že p dělí i . Pak $n(0) = \varphi(n)$ a zřejmě

$$n_{p_1 \dots p_s} = \frac{n}{p_1 \dots p_s}$$

Tedy

$$\begin{aligned} \varphi(n) &= n - \sum_i \frac{n}{p_i} + \sum_{i_1 < i_2} \frac{n}{p_{i_1} p_{i_2}} - \dots = \\ n \left(1 - \sum_i \frac{1}{p_i} + \sum_{i_1 < i_2} \frac{1}{p_{i_1} p_{i_2}} - \dots\right) &= n \prod_p \left(1 - \frac{1}{p}\right) \end{aligned}$$

□

6. ZÁKLADY TEORIE GRAFŮ

Relace R na množině A se nazývá *ireflexivní*, jestliže platí $(a, a) \notin R$ pro libovolný prvek $a \in A$.

Definice. *Graf* (G, R) definujeme jako konečnou množinu G spolu s ireflexivní symetrickou relací R na G .

Grafy v našem smyslu jsou právě konečné neorientované grafy bez smyček. Jsou rovněž grafy nekonečné, orientované (relace R není nutně symetrická) a grafy se smyčkami (připouští se i relace, které nejsou ireflexivní).

Námi definovaný graf je právě množina G spolu s množinou E dvouprvkových podmnožin množiny G :

$$\{a, b\} \in E \Leftrightarrow (a, b) \in R.$$

Prvky množiny G se nazývají *vrcholy* grafu a prvky množiny E *hrany* grafu. *Stupeň* $s(a)$ vrcholu a grafu (G, R) definujeme jako počet vrcholů b takových, že $(a, b) \in R$.

Věta 6.1. $\sum_{a \in G} s(a) = |R|$.

Důkaz. Je zřejmý.

Důsledek 6.2. V libovolném grafu je počet uzlů lichého stupně vždy sudý.

Důkaz. Plyne z 6.1 neboť $|R| = 2|E|$ je sudé číslo. □

Cesta v grafu se definuje jako posloupnost a_1, a_2, \dots, a_n navzájem různých vrcholů taková, že $(a_i, a_{i+1}) \in R$ pro $i = 1, \dots, n-1$. Říkáme, že tato cesta *spojuje* vrcholy a_1 a a_n . Pokud nepředpokládáme, že vrcholy a_i , $i = 1, \dots, n-1$ jsou navzájem různé, říkáme, že máme definován *sled* v grafu.

Graf se nazývá *souvislý*, jestliže libovolné dva navzájem různé vrcholy lze v něm spojit cestou. *Kružnice* v grafu (G, R) je posloupnost $a_1, a_2, \dots, a_n, a_{n+1} = a_1$ vrcholů taková, že a_1, a_2, \dots, a_n jsou navzájem různé, $n > 2$ a $(a_i, a_{i+1}) \in R$ pro $i = 1, \dots, n$. *Strom* je souvislý graf bez kružnic.

Věta 6.3. *Libovolný strom (G, R) mající aspoň dva vrcholy obsahuje aspoň dva vrcholy stupně 1.*

Důkaz. Buď a_1, \dots, a_n nejdelší cesta v (G, R) . Pak $s(a_1) = s(a_n) = 1$ neboť v opačném případě by cesta šla prodloužit. \square

Věta 6.4. *Souvislý graf (G, R) je strom, právě když $|G| = |E| + 1$.*

Důkaz. Buď (G, R) strom. Rovnost $|G| = |E| + 1$ dokážeme indukcí. Pro $|G| = 1$ tvrzení platí. Předpokládejme, že platí pro každý graf o n vrcholech a uvažujme graf (G, R) o $n + 1$ vrcholech. Podle 6.3 G obsahuje vrchol v stupně 1. Pak graf $(G' = G - \{v\}, R' = R \cap (G' \times G'))$ je strom. Podle indukčního předpokladu platí $|G'| = |E'| + 1$. Avšak $|G| = |G'| + 1$ a $|E| = |E'| + 1$, takže tvrzení platí i pro graf (G, R) .

Opačnou implikaci rovněž dokážeme indukcí. Tvrzení platí pro $|G| = 1$ a předpokládejme, že platí pro všechny grafy o n vrcholech. Buď (G, R) graf o $n + 1$ vrcholech takový, že $|G| = |E| + 1$. Pokud G obsahuje vrchol stupně 1, jeho odebráním opět dostaneme graf (G', R') splňující rovnost $|G'| = |E'| + 1$. Podle indukčního předpokladu je tento graf strom, takže stromem je i výchozí graf (G, R) . Pokud G neobsahuje vrchol stupně 1, pak platí

$$2|E| = |R| = \sum_{a \in G} s(a) \geq 2|G| = 2|E| + 2,$$

což není možné. \square

Kostra grafu (G, R) je strom (G, R') takový, že $R' \subseteq R$.

Věta 6.5. *Libovolný souvislý graf obsahuje kostru.*

Důkaz. Udáme algoritmus nalezení kostry v souvislém grafu (G, E) (pro jeho zadání je výhodnější popsat graf pomocí vrcholů a hran). Postupně volíme hrany e_1, \dots, e_n tak, že vzniklý graf neobsahuje kružnici. Postup se zastaví, pokud hranu e_{n+1} již nelze přidat. Ukážeme, že vzniklý graf (G, E_1) , $E_1 = \{e_1, \dots, e_n\}$ je strom, t.j., je hledanou kostrou. Podle konstrukce, tento graf neobsahuje kružnici. Musíme ukázat, že je souvislý. Předpokládejme, že tomu tak není, t.j., existují vrcholy $a, b \in G$, které nelze spojit cestou v (G, E_1) . Existuje cesta $a = a_1, \dots, a_k = b$ v (G, E) . Buď i nejmenší číslo $i = 1, \dots, k$ takové, že a, a_i lze spojit cestou v (G, E_1) (nebo $i = 1$) a a, a_{i+1} nelze spojit cestou v (G, E_1) . Pak $E_1 \cup \{a_i, a_{i+1}\}$ neobsahuje kružnici, což není možné. \square

Podgraf grafu (G, R) definujeme jako graf (G', R') takový, že $G \subseteq G'$ a $R \subseteq R'$. Pokud $R' = R \cap (G' \times G')$, pak podgraf (G', R') se nazývá úplný a značíme jej stručně G' .

Komponenta grafu (G, R) se definuje jako největší souvislý podgraf (G', R') grafu (G, R) . Zřejmě se musí jednat o úplný podgraf.

Věta 6.6. *Dvě různé komponenty grafu (G, R) jsou disjunktní.*

Důkaz. Tvrzení plyne ze skutečnosti, pokud G_1 a G_2 jsou úplné souvislé podgrafy grafu (G, R) a $G_1 \cap G_2 \neq \emptyset$, pak podgraf $G_1 \cup G_2$ je souvislý.

Důsledek 6.7. *Komponenty grafu (G, R) tvoří rozklad množiny vrcholů G .*

Důkaz. Plyne z 6.6. a skutečnosti, že libovolný vrchol grafu patří do nějaké komponenty.

Vrchol v souvislého grafu (G, R) se nazývá *artikulace*, pokud úplný podgraf $G - \{v\}$ je nesouvislý. Hrana $\{u, v\}$ souvislého grafu (G, R) se nazývá *most*, pokud graf $(G, E - \{u, v\})$ je nesouvislý.

Graf se nazývá *eulerovský* pokud stupeň libovolného jeho vrcholu je sudé kladné číslo. Sled a_1, \dots, a_n v grafu se nazývá *tah*, pokud pro libovolnou hranu e grafu existuje nejvýše jedna dvojice a_i, a_{i+1} taková, že $\{a_i, a_{i+1}\} = e$. Tah se nazývá *uzavřený*, pokud $a_1 = a_n$. Řekneme, že graf lze *sestrojít jedním tahem*, pokud v něm existuje tah, v němž se libovolná hrana vyskytuje právě jednou.

Věta 6.8. *Graf lze sestrojít jedním tahem, právě když je souvislý a eulerovský.*

Důkaz. Jestliže graf lze sestrojít jedním tahem, pak musí být souvislý. Navíc nemůže obsahovat vrchol lichého stupně neboť tah do daného vrcholu vstupuje přesně tolikrát, kolikrát z něho vystupuje. Tedy graf je eulerovský.

Naopak, buď (G, R) souvislý eulerovský graf. Zvolme vrchol $v \in G$. Poněvadž graf je souvislý, existuje hrana $\{v, w\}$. Je-li tato hrana most, pak jejím odstraněním dostaneme nesouvislý graf $(G, E - \{v, w\})$, jehož komponenta obsahující v obsahuje právě jeden uzel lichého stupně. To odporuje 6.2. Tedy $\{v, w\}$ není most, takže vrcholy v a w jsou spojeny cestou v grafu $(G, E - \{v, w\})$. Tedy vrchol v leží na kružnici grafu (G, R) .

Sestrojená kružnice tvoří uzavřený tah začínající a končící ve vrcholu v . Buď T nejdelší uzavřený tah grafu (G, R) začínající a končící ve vrcholu v . Buď (G', E') podgraf grafu (G, R) složený ze všech hran grafu (G, R) nepatřících do tahu T a všech uzlů, na nich ležících. Zřejmě (G', E') je eulerovský graf. Poněvadž graf (G, R) je souvislý, existuje vrchol u patřící do G' i do T . Poněvadž jsme dokázali, že v eulerovském grafu leží libovolný vrchol na kružnici, existuje kružnice grafu (G', E') obsahující vrchol u . Přidáním této kružnice k tahu T dostáváme delší tah, což není možné. Tedy $G' = \emptyset$, čímž je důkaz ukončen. \square

Graf se nazývá *rovinný*, jestliže jej lze nakreslit v rovině tak, že hrany se neprotínají (pouze se dotýkají ve vrcholech).